Un „pomerio sommo theologo” în Biblioteca Teleki-Bolyai. Operele lui Pelbartus de Themeswar

WEISZ SZIDÓNIA
Biblioteca Judeţeană Mureş

Abstract

A „pomerio sommo theologo” in Teleki-Bolyai Library. The Works of Pelbartus of Themeswar

Pelbartus of Themeswar (1430/40-1504), a Franciscan monk who was teaching theology in Buda, is one of the most famous preachers of the Catholic Church and also the most successful Hungarian writer abroad, as his works has been published in ninety editions before 1526.

The aim of this paper is to offer a brief introduction to his works that are being kept in the Teleki-Bolyai Library. Most of Pelbartus' works are collections of sermons, written in order to help clerics in their pastoral work. The central ideas of his texts are asceticism and the virtues of the Middle Ages, scholasticism against the renaissance spirit of King Matthias's court.

Keywords: *Pelbartus of Themeswar, Catholic Church, Hungarian writers, the XV^{h} century, Teleki-Bolyai Library.*

În fondul de carte veche al bibliotecii Teleki-Bolyai regăsim diverse opere ale celor mai mari teologi romano-catolici şi protestanţi. O figură proeminentă printre aceştia este *Pelbartus de Themeswar*, monah franciscan cunoscut pentru teoriile sale despre cultul Fecioarei şi Imaculata Concepţie. Pe lângă faima dobândită prin toată Europa, scrierile sale au o influenţă notabilă asupra codicelor scrise în limba maghiară.[1]

[1] Vezi Horváth János, ***A magyar irodalmi műveltség kezdetei*** [Începuturile culturii literare maghiare], Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, p. 135, 157, 172, 178, 210, 212-213, 229-230, 236, 238, 248, 253.

BDD-A19437 © 2010 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-09-16 13:01:53 UTC)

Fig. 1. Pelbartus de Themeswar.

Numele lui Pelbartus de Themeswar (1430/40-1504)[2] apare pentru prima dată în documente în anul 1458, când se înscrie la Universitatea din Cracovia,[3] unde, în 1471, devine doctor în teologie. Începând cu anul 1483 şi până la moartea sa îl găsim în conventul franciscan din Buda, loc unde îşi elaborează operele de mare succes.

În ciuda faptului că a trăit în imediata vecinătate a curţii renascentiste a regelui Matei Corvin, călugărul franciscan este un reprezentant de seamă al scolasticii medievale. Ideile de bază ale operelor sale erau ascetismul şi cultul mariologic; şi-a ridicat vocea împotriva umanismului, considerându-i pe autorii antici imorali. Nu-l iartă nici pe

[2] Pentru biografia lui Pelbartus vezi Szilády Áron, ***Temesvári Pelbárt élete és munkái*** [Viaţa şi operele lui Temesvári Pelbárt], Budapest 1880 şi Békesi Emil, ***Magyar írok Hunyadi Mátyás korából*** [Scriitori maghiari din epoca lui Matia Corvin], în ***Katolikus Szemle***, Budapest, nr. 16, 1902.

[3] În 1463, analele instituţiei îl numesc deja „*scriptor eclesiasticus celebris*." Békesi Emil, ***op. cit.***, p. 332.

BDD-A19437 © 2010 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-09-16 13:01:53 UTC)

regele Matei Corvin, criticând aspru stilul de viaţă al acestuia.[4] Marea majoritate a lucrărilor lui Pelbartus sunt alcătuite din predici menite să-i ajute atât pe clerici, cât şi pe studenţii lui în munca lor pastorală; astfel, în 18 ani a compus în jur de 500 de predici pentru diferitele momente ale anului eclesiastic.[5] A scris în „*brevi et simplici stylo*," publicul ţintă fiind „*populi simplicis huius nostre regionis*."

În Biblioteca Teleki-Bolyai există şapte lucrări scrise de Pelbartus - sau atribuite lui - ele provenind din colecţii diferite. Cinci titluri (dintre care patru sunt coligate în două volume) au fost în posesia Bibliotecii Colegiului Reformat din Târgu-Mureş.[6] Un singur volum - ***Aureum sacrae theologiae Rosarium***, Venezia, 1586 - a aparţinut monahilor mănăstirii franciscane din Călugăreni, pe când ultimul exemplar din cele şapte - ***Sermones Pomerii de Sanctis***, Hagenau, 1500 - a fost donat bibliotecii în anul 2005 de către descendenţii contelui Teleki Andor.

Volumul ***Stellarium coronae benedictae Mariae Virginis, in laudem eius pro singulis praedicationibus elegantissime coaptatum***,[7] o colecţie de predici în onoarea Fecioarei Maria, este considerat a fi cea mai poetică lucrare a lui Pelbartus, un exemplu bun pentru literatura teologică semi-ştiinţifică.[8]

---

[4] Cum a formulat L. S. Domokos, cazul lui Pelbartus ilustrează bine coexistenţa dintre ideile medievale şi umaniste în cultura maghiară din secolul al XV-lea. L. S. Domokos, ***Mariology and Vernacular Literature in Late Medieval Hungary***, în ***Hungarian Studies***, nr. 2, 1986, p. 231.

[5] Z. J. Kosztolnyik, ***Some Hungarian Theologians in the Late Renaissance***, în ***Church History***, nr. 57/1, p. 13.

[6] Potrivit inscripţiilor (*Tek. Molnár Gábor főszolgabíró ur ajándékozta 1892. junius. MVásárhely*), aceste volume au fost donate Colegiului de către juristul Molnár Gábor, devenit ulterior director al Bibliotecii Judeţene Mureş. ***Catalogus Incunabulorum Bibliothecae Teleki-Bolyai***, Târgu-Mureş, 1971, p. 30-31. (În continuare ***Catalogus Incunabulorum***)

[7] Tipărit la Basel, c. 1497-1500. *228 ff. non num., cum sign*. ***Catalogus Incunabulorum***, p. 31.

[8] Z. J. Kosztolnyik, ***op. cit***, p. 5-18.

BDD-A19437 © 2010 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-09-16 13:01:53 UTC)

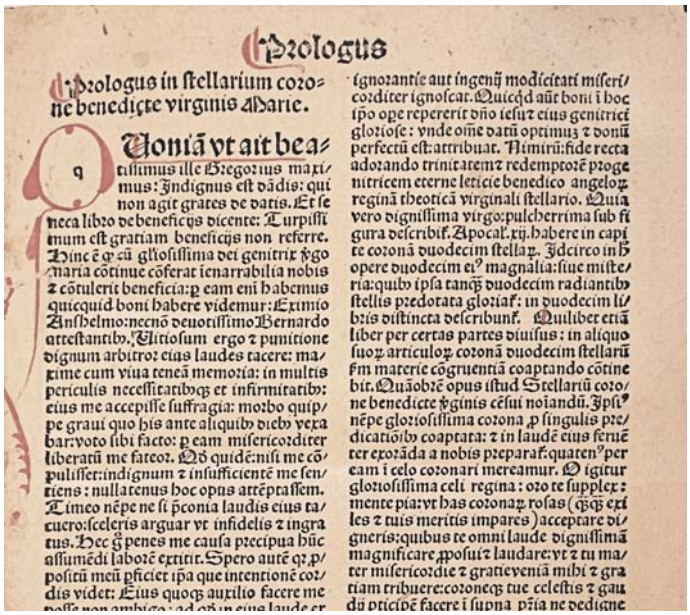

Prologus

Prologus in stellarium corone benedicte virginis Marie.

Quoniã vt ait beatissimus ille Gregorius maximus: Indignus est dãdis: qui non agit grates de datis. Et seneca libro de beneficijs dicente: Turpissimum est gratiam beneficijs non referre. Hinc ẽ q̃ cũ gl'iosissima dei genitrix ꝟgo maria cõtinue cõferat ĩenarrabilia nobis ⁊ cõtulerit beneficia: ꝑ eam enĩ habemus quicquid boni habere videmur: Eximio Anshelmo: necnõ deuotissimo Bernardo attestantib. Vitiosum ergo ⁊ punitione dignum arbitror eius laudes tacere: maxime cum viua teneã memoria: in multis periculis necessitatibꝫ et infirmitatib: eius me accepisse suffragia: morbo quippe graui quo his ante aliquib diebꝫ vexabar: voto sibi facto: ꝑ eam misericorditer liberatũ me fateor. Qd̃ quidẽ: nisi me cõpulisset: indignum ⁊ insufficientẽ me sentiens: nulla tenus hoc opus attẽptassem. Timeo nẽpe ne si p̃conia laudis eius tacuero: sceleris arguar vt infidelis ⁊ ingratus. Hec g̃ penes me causa precipua hũc assumẽdi laborẽ extitit. Spero autẽ q̃ ꝓpositũ meũ ꝑficiet ipa que intentionẽ cordis videt: Eius quoq̃ auxilio facere me

ignorantie aut ingenij modicitati miseri/corditer ignoscat. Quicq̃d aũt boni ĩ hoc ipo ope repererit dño iesu ⁊ eius genitrici gloriose: vnde om̃e datũ optimuz ⁊ donũ perfectũ est: attribuat. Nimirũ: fide recta adorando trinitatem ⁊ redemptorẽ progenitricem eterne leticie benedico angeloꝝ reginã theoticã virginali stellario. Quia vero dignissima virgo: pulcherrima sub figura describit. Apocal. xij. habere in capite coronã duodecim stellaꝝ. Idcirco in h̃ opere duodecim eiꝰ magnalia: siue misteria: quib ipsa tanq̃ duodecim radiantib stellis predotata gloriat: in duodecim libris distincta describunt. Quilibet etiã liber per certas partes diuisus: in aliquo suoꝝ articuloꝝ coronã duodecim stellarũ ſm materie cõgruentiã coaptando cõtinebit. Quãobrẽ opus istud Stellariũ corone benedicte ꝟginis cẽsui noĩandũ. Ipsiꝰ nẽpe gloriosissima corona ꝓ singulis predicatiõib coaptata: ⁊ in laudẽ eius feruẽter exorãda a nobis preparat: quatenꝰ per eam ĩ celo coronari mereamur. O igitur gloriosissima celi regina: oro te supplex: mente pia: vt has coronaꝝ rosas (q̃q̃ exiles ⁊ tuis meritis impares) acceptare digneris: quibus te omni laude dignissimã magnificare ꝓposui ⁊ laudare: vt ⁊ tu mater misericordie ⁊ gratieveniã mihi ⁊ gratiam tribuere: coroneq̃ tue celestis ⁊ gaudij pticipẽ facere ĩ supna p̃ria ne dedigne

Fig. 2. Stellarium coronae benedictae Mariae Virginis

Motivul pentru elaborarea acestei scrieri îl reprezintă o promisiune făcută Fecioarei, după ce Pelbartus s-a vindecat în mod miraculos de ciumă. Predicile se focusează asupra a două mari teze: în primul rând, asupra Înălţării Maicii Domnului la cer, cea de a doua teză subliniind rolul de intermediar jucat de Fecioara Maria între Divinitate şi oameni.[9] Cartea a avut un succes enorm, în secolele XV-XVI fiind publicată în 22 de ediţii.[10] Exemplarul din Biblioteca Teleki-Bolyai este un incunabul publicat de către Jacobus Wolff de Pforzheim la Basel, în c.? 1479-1500.[11]

Pentru că exista cerere considerabilă pentru predicile lui, Pelbartus a compus seria ***Pomerium***, o colecţie de predici în trei volume, aceasta fiind numită de L. S. Domokos *„a well developed, theologically sound exposition of the heritage of the late medieval Church.”*[12] Titlul este explicat de însuşi

[9] ***Ibidem***, p. 12.

[10] Pentru lista completă a diferitelor ediţii vezi Békesi Emil, ***op. cit.***, p. 335.

[11] *4°, 228 ff. non num., cum sign.* ***Catalogus Incunabulorum***, p. 31.

[12] L. S. Domokos, ***op. cit.***, p. 229.

BDD-A19437 © 2010 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-09-16 13:01:53 UTC)

călugărul franciscan: aşa cum într-o grădină se găsesc diferite tipuri de pomi, astfel un predicator bun trebuie să aibă predici potrivite pentru orice ocazie. Toate cele cinci titluri (două fiind dubluri) din Biblioteca Teleki-Bolyai aparţinând seriei, au fost tipărite la Hagenau (azi Haguenau, Franţa) de tipograful Johann Rymann, care a publicat 53 de ediţii ale operelor lui Pelbartus în decurs de treizeci de ani. Potrivit literaturii de specialitate, Rymann a fost în relaţii bune cu franciscanii din Buda şi Pest, aducând personal manuscrisele lui Pelbartus la Hagenau.[13]

Prima parte din colecţia ***Pomerium*** se numeşte ***Sermones pomerii de sanctis***. Biblioteca deţine două exemplare din acest titlu, primul - tipărit la Hagenau, în 1499[14] - fiind ediţie princeps, iar al doilea a fost publicat un an mai târziu - Hagenau, 1500.[15] ***De Sanctis*** cuprinde o serie de predici compuse pentru a fi prezentate enoriaşilor cu ocazia sărbătorilor diferiţilor sfinţi. Putem găsi texte dedicate şi sfinţilor maghiari, cum ar fi sfinţii regi Ştefan şi Ladislau sau Sfânta Elisabeta.

[13] Fitz József, ***A Magyar könyv története 1711-ig*** [Istoria cărţii maghiare până la 1711], Budapest, Magyar Helikon, 1959, p. 73- 74.

[14] 4°, 280 *ff. non num., cum sig., coll.* cu *Sermones Pomerii De Tempore* (Hagenau, 1498). ***Catalogus Incunabulorum***, p. 29. Până la 1526 au fost publicate 19 ediţii ale acestei cărţi. Békesi Emil, ***op. cit.***, p. 335.

[15] *2° [12], [346] ff.*

BDD-A19437 © 2010 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-09-16 13:01:53 UTC)

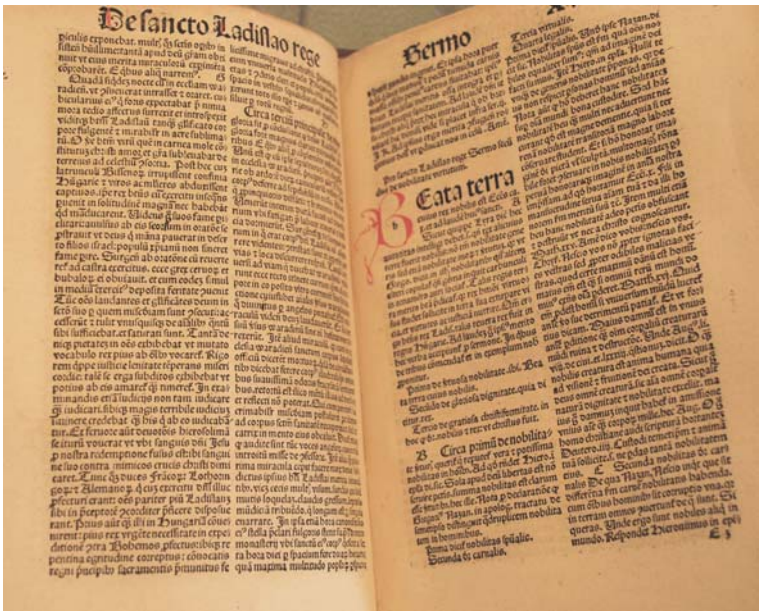

*Fig. 3. Predică dedicată sfântului Ladislau (**Sermones pomerii de sancti**)*

Cel de al doilea volum din serie este întitulat ***Sermones pomerii de tempore***,[16] iar în Biblioteca Teleki-Bolyai se găsesc două volume tipărite la Hagenau în 1498,[17] respectiv 1500.[18] ***De tempore*** se constituie din diverse predici pentru duminică şi alte sărbători religioase. Trilogia se sfârşeşte cu ***Sermones pomerii quadragesimales***[19] - Hagenau, 1500 - fiind alcătuită din predici speciale, scrise pentru cele patruzeci de zile din Postul Mare.

[16] 19 ediţii între 1489-1521. Békesi Emil, ***op. cit.***, p. 336.

[17] 4°, 165 *ff. non num., cum sign., coll.* cu *Sermones pomerii de sanctis* (Hagenau, 1499). ***Catalogus Incunabulorum***, p. 29.

[18] 2°, 264 *ff. non num., cum sign., coll.* cu *Sermones pomerii quadragesimales* (Hagenoa, 1500). ***Ibidem***, p. 30.

[19] 21 ediţii conform Békesi Emil, ***op. cit.***, p. 336. 110 *ff. non num., cum sign.* ***Cathalogus Incunabulorum***, p. 30.

BDD-A19437 © 2010 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-09-16 13:01:53 UTC)

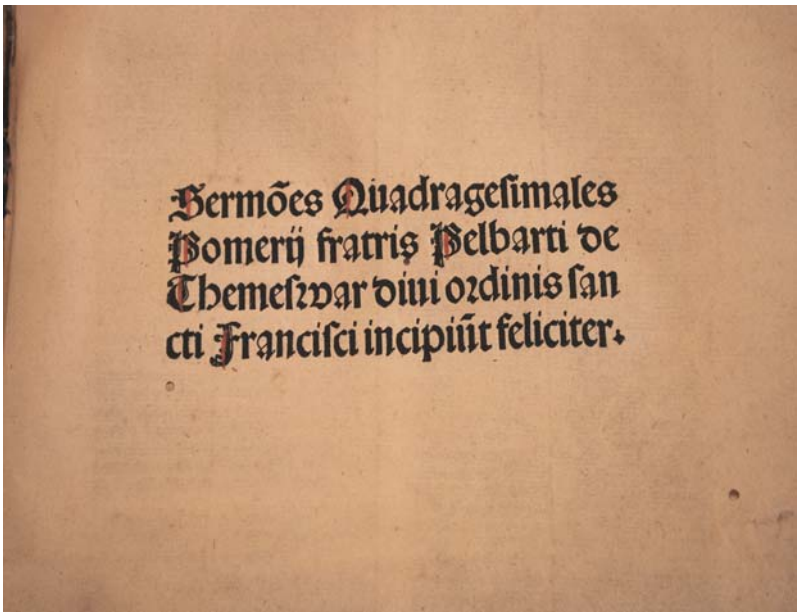
Sermões Quadragesimales
Pomerij fratris Pelbarti de
Themesvar diui ordinis san
cti Francisci incipiũt feliciter.

Fig. 4. Pagină de titlu, ***Sermones pomerii quadragesimales***

Cu puţin timp înainte de moartea sa, survenită în anul 1504, călugărul franciscan a început elaborarea unei enciclopedii generale în patru volume, intitulată ***Aureum sacrae theologie Rosarium***. S-a inspirat din scrierile diferiţilor autori medievali, cum ar fi Sfântul Augustin, Petrus Lombardus sau Sfântul Toma din Aquino.[20] Moartea însă îl împiedică să îşi finalizeze lucrarea, numai primele două volume fiind terminate. Celelalte două ajung să fie completate pe baza notiţelor autorului de către franciscanul Laskai Osvát, discipolul lui Pelbartus.[21] Biblioteca Teleki-Bolyai deţine numai ultimul volum din seria ***Aureum sacrae theologie***

[20] Rozsondai Marianne, ***Temesvári Pelbárt népszerűsége Európában*** [Notorietatea lui Temesvári Pelbárt în Europa], în ***Magyar Könyvszemle***, nr. 1, 1984, p. 300-301.

[21] Pe foaia de titlu apare ca autor numai Pelbartus, Laskai Osvát nefiind menţionat.

BDD-A19437 © 2010 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-09-16 13:01:53 UTC)

Rosarium, un exemplar din 1586,[22] publicat la Venezia de către P. Maria Marcheti.

Conform literaturii de specialitate, succesul şi numărul mare de exemplare tipărite ale predicilor lui Pelbartus se pot explica prin faptul că editurile din străinătate au văzut o afacere bună în aceste texte.[23] Datorită acestor opere, Pelbartus (supranumit *Pomerio sommo theologo*) a devenit un predicator faimos în cadrul bisericii catolice şi, totodată, unul dintre cei mai prosperi autori maghiari în străinătate, operele sale ajungând la 90 de ediţii până la 1526. Împreună cu Laskai Osvát, sunt singurii autori maghiari ale căror opere au fost tipărite în formă de incunabul.

[22] *8°, [8] 259 [15] ff.* ***Catalogus Librorum Sedecimo Saeculo Impressorum Bibilothecae Teleki-Bolyai***, Târgu-Mureş, Editura Lyra, 2001, p. 45.

[23] Editor Klaniczay Tibor, ***A magyar irodalom története 1600-ig*** [Istoria literaturii maghiare până în 1600], Budapest, Akadémiai kiadó, vol. I., 1964, p. 133.

BDD-A19437 © 2010 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.86 (2026-09-16 13:01:53 UTC)